

COLÒNIES TÈXTILS I HABITATGE OBRER: ENTRE DETRACTORS I APOLOGISTES

Rosa Serra Rotés

RESUM

Entre el locaut i la repressió patronal del 1890 al Llobregat i la intensa conflictivitat al tram superior del Ter entre el 1899 i el 1901, es va produir un intens debat entre els detractors i apologistes del sistema de colònia. El debat, que es suporta en gran part sobre el tema de l'habitatge, era profundament ideològic i va tenir arrels anteriors i conseqüències posteriors. Entre 1890 i 1901 les veus del apologistes es van fer sentir en moltíssima força i des de diferents àmbits, la dels detractors, molt menys potents a nivells de comunicació, van ser les que van quedar més gravades en la memòria col·lectiva i en els estudis que en els últims anys han analitzat el complex món de les colònies.

Primeres mirades dels excursionistes: el cas de les colònies berguedanes

Els excursionistes de finals del s. XIX s'interessen pel Berguedà¹ per què al costat de la natura hi descobreixen un notable patrimoni arquitectònic, i es sorprenen amb el fet que el procés d'industrialització està convertint l'alta vall del Llobregat en un corredor industrial. Els seus escrits són una font d'informació de primer ordre que s'enriqueix extraordinàriament quan s'acompanyen de fotogravats primer i després de fotografies. A finals del s. XIX, un 10,6 % dels socis del CEC eren propietaris, industrials i fabricants; el 1881 el centre havia donat suport a la campanya de Foment del Treball Nacional a favor de la indústria i va protestar en contra la política lliurecanvista que impulsava el govern central.

Cels Gomis (Reus 1841-Barcelona 1915), que entre juliol i desembre de 1881 fou cap d'estudis del ferrocarril de Manresa a Berga, publica el 1882 el seu «*Itinerari de Manresa a Berga. Juliol a octubre de 1881*». Havia estudiat enginyeria de camins a Madrid, treballà en una bona colla de projectes ferroviaris que l'obligaren a viatjar per Catalunya i Espanya com reflecteixen els seus diaris, agendes i llibretes de camp. En aquest article sobre el tram situat entre Manresa i Berga descriu, amb molt d'interès, la colònia de l'Ametlla de Merola, a la qual dedica tres pàgines. Considera que val la pena esplaïar-se en la seva descripció perquè la tendència a formar colònies es gran i amb la descripció pot donar idea de «*lo que son aquestos establiments*», atès que és la colònia més notable de la ribera del Llobregat.

De l'Ametlla destaca l'ordenació de l'espai edificat, el fet que existeix una gran quantitat de dipòsits d'aigua per apagar possibles incendis -un dels principals problemes de les fàbriques de filats i teixits de cotó-; que la fàbrica disposa d'una màquina de vapor de 80 CV construïda per la Maquinista Terrestre y Marítima, i que comptava amb tallers de manyeria, torneria i fusteria. La secció de teixits tenia de 324 telers i 5 ordidors; la filatura amb tenia 5 batans, 8 cardes, disposava de màquines de filar de la prestigiosa marca Platt² amb un total de 9000 pues. Vuit-cents obrers d'ambdós sexes mantenien activa la fàbrica vint-i-quatre hores, organitzats en torns; el de nit era possible gràcies als llum de petroli. Gomis explica:

«La plassa d'aquesta colonia és un paralelógram més llarch que ample, y sos dos costats més estrets están tancats: l'un per la isglesia, la rectoría que es á l'hora estudi de noys y la costura; l'altre per las parets de la fàbrica, junt á las quals hi ha una senzilla font de ferro colat.

Los dos costats laterals están formats per vint y duas casas, compostas de baixos y primer pis, totas de la mateixa alsaria.

En un de aquestos dos costats, lo de la dreta mirant á la isglesia, hi ha la botiga dividida en compartiments, hont s'hi troba de tot; desde pá fins á carn; desde cassolas y tupins fins á pisa y porcellana; desde espardenyas fins á elegants botinas de senyors; desde vi y oli fins á monyos postissos; desde mocadors de seda fins á paellas y perols. En una paraula, en aquella botiga hi ha de tot quant l'home pot menester pera satisfacer totas las necessitats de la vida...

¹ - SERRA ROTÉS, Rosa (2018): "El Berguedà industrial i l'excursionisme de finals del segle XIX i principis del XX." *L'EROL, Revista cultural del Berguedà*, Núm. 137, p. 23-37.

².- L'empresa britànica Platt Bros & Co Ltd, amb seu a Oldham, al nord-oest d'Anglaterra era a finals del s. XIX el major fabricant mundial de maquinària tèxtil al món, amb més de 12.000 treballadors.

Lo carrer que hi ha paralelo a la plassa está format per setze casas, las compresas desde l'nombre 23 al 38, que son una mica més altas que las de la plassa, y encara se n'hi construixen de novas. En una de aquellas casas hi ha lo café, ab taulas de marbre blanch. Las casas de aquesta colonia ténen totas dúas fatzadas, son estretas y llargas y conténen pocas habitacions.

Las de la plassa, que son las que jo he vist, ténen en la planta baixa una petita cambra de treball, un corredor, un petit rebost y la cuyna; y en lo primer pis tres habitacions. Aquestes servéixen de alcovas. En la casa que jo he visitat hi ha tres lits, ho viuhen dos matrimonis ab tres fills, y es úna de las que ménos estadants ténen.

Se m'ha assegurat que hi ha casa de aquestes hont hi viuen tres y quatre familias. Y aixó que una bona part dels que treballan en aquesta fàbrica viuhen á pagés.

Segons m'han dit los mateixos treballadors, en aquesta colònia s'hi guanyen les millors setmanades de tot aquest país, però... les hi fan tornar a deixar en los establiments de venda on los obliguen a anar a comprar, i que són tots de l'amo de la fàbrica.

¡Quantes reflexions se m'ocorren sobre aquesta conducta! Mes no les crec pròpies d'aquest lloc i les passo per alt»³.

Una descripció interessant per què el que Gomis critica clarament es la manca d'habitatges, no les seves dimensions ni característiques; denunciava que hi havia manca d'habitatges i que en els existents hi vivia més d'una família. En comparació amb el nombre reduït d'habitatges de l'Ametlla, els seixanta tres existents a la colònia Pons, una colònia encara en construcció segons Gomis, son «*sens cap mena de dubte las més espayoses y més ben distribuïdes qu'he vist desde Manresa á Berga*». Fa referència als habitatges del carrer Orient, un imponent exemple d'habitatges plurifamiliars formats per blocs de tres plantes amb setze escales i noranta sis pisos, dos per planta. Es tracta d'habitatges de 75 m², amb quatre habitacions, les dues petites de 8,12 m² interiors i dues de ventilades amb finestres a la façana principal de 15,36 i 12,59 m², cuina amb llar de foc i rebost, menjador, i galeria amb comuna. Es van construir en dues etapes, entre 1875 i 1885 i fins el 1893⁴.

Sens cap mena de dubte el gran problema de les zones industrials era el de la manca d'habitatge. En els petits nuclis industrials de les valls fluvials on neixen i creixien les colònies i que proporcionaven mà d'obres a les colònies, també hi havia una manca notable d'habitatges:

«Lo poble de Puigreig se va egrandint cada dia mes, pero sols per la banda de la carretera... y además de les fabriques esmentades de la Ametlla y del Garrigal [Colònia Pons], té les d'en Claret, Pla y Compañía [Cal Cases], la d'En Teodoro Prat, abdues de filats y teixits, ab llurs corresponents casas per als seus obrers».

De la fàbrica de Viladomiu Vell, Gomis destaca que està

«...il.luminada ab llum eléctrica, bastant dúas lámparas de aquesta poer substituhir los 120 quinques de petroli que avans hi havia en cada quadra. La máquina que hi produeix la electricitat es la dinamo-eléctrica de Gramme, moguda per força hidràulica»⁵.

De Cal Rosal comenta que la casa dels propietaris és gran però que els habitatges dels treballadors no reuneixen «*cap de las condicions necessàries pera l'objecte á que estan destinades*» i conclou que es d'esperar que les reformes de la fàbrica arribaran també als habitatges.

Amb més bons ulls veu Artur Osona (Barcelona 1840-1901) Cal Rosal quan, el 1894, a la seva obra «*Guia itinerari a de les regions del Lluissanés, Pyrineus, Cerdanya, Serras de Cadí*

³.- GOMIS, C.: «Itinerari de Manresa a Berga. Juliol a octubre de 1881 », *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana*, any segon, 1884, p.181.

⁴.- SERRA, R. I VILADÉS, R.: La colònia Pons de Puig-reig (1875-1987), Berga 1987, p. 45-47.

⁵.- Fou una de les primeres que van introduir, el 1879, la llum elèctrica a la fàbrica que s'il·luminava amb una màquina Gramme subministrada per F. Dalmau e Hijo.

y Andorra: ó sia de las *Fontes del Bastareny y del Llobregat a las del Segre y a las del Ter y Riutort dividida en 70 itineraris*», escriu⁶:

«Prop de l'estació de Olván lo viatjer podrá admirar la grandiosa fábrica-colonia-modelo dels senyors Rosal germans, que es un grandió establiment dels que més honran á Catalunya. Als voltants de la magnífica fábrica hi ha bonicas y comodas casas pera habitació dels obrers, llochs de ventas de subsistencias, pera satisfacer todas las necessitats dels obrers y llurs familias; un bon restaurant, hont los obrers que no habitan en la colonia-fabrica, poden menjar molt bé per 4 y fins per 3 rals al dia; hi ha també estudi de noys y noyas, hont reben instrucció y s'educan los fillets y filletas dels obrers; una secció de virtuosas Germanas de la Caritat, té á son cárrech llur educació y bona ensenyansa, y una gran y bonica iglesia hont s'hi celebra tots los diumenges y festas de precepte, satisfà las necessitats espirituals de la colonia.

Lo visitant no podrá menys que rendir tribut al exemplar procedir dels Srs. Rosal germans que donant treball al obrer pera poder guanyar sa subsistencia y la de llur familia, donant ensemps instrucció á llurs fills, educantlos pera que puguin esser útils á la societat, y aixís facilitarlos'hi los medis pera ferse una posició, desahogada per lo menys, si no es independent».

Artur Osona torna a elogiar Cal Rosal, i també la colònia agrícola de Graugés, quatre anys després, a l' *«Excursió a Berga, Bescaran y Andorra»*:

«Després, a Berga, que és una bonica població de les mes pintoresques de Catalunya, se pot visitar lo santuari de Queralt, lo Pi de Campllonch o de les tres branques, la colonia-fábrica de filats y teixits y la grandiosa colonia agrícola de Graugés, que pertanyen ais senyors Rosal germans, qual colonia agrícola és moltíssim digna de visitarse, perquè no té rival en tota la nació catalana, y honra tant ais esmentats senyors Rosal, que, encara que tement ferir sa modestia, diré que constitueix pera son nom una gran reputació y una preuada gloria, la qual serà sempre un motiu d'agrahiment pels bergadans, que poden estar molt orgullosos de comptarlos entre llurs mes preclars fillis, ais que deuen tant valiosos elements de prosperitat y riquesa, que han portat a Berga ja ab sa grandiosa colonia-fábrica de filats y teixits, com ab la colonia agrícola model de Graugés».

El Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya ens dona pistes de com actuaven aquets empresaris i com veien en els excursionistes, autors o no de guies, bons prescriptors per explicar les bondats dels seus projectes industrials. Avui d'això en diríem màrqueting i de ben segur que estava dirigida a pal·liar les critiques demolidores que apareixien en la premsa obrerista i republicana, com veurem més endavant. *«L'Excursió a Berga, Santuari de Queralt, Borredà y Sant Quirze de Besora»* que van fer els dies 3, 4 i 5 de Juny de 1894, Artur Osona, Francesc Maspons i Labrés entre altres, inclou la visita a Cal Rosal:

«Sortiren nostres consocis pel matí del dia 3, anant á dinar á Berga, ahont arribaren á primera hora de la tarde. Invitats pels Srs. Rosal germans, propietaris de las importants colonias industrials y agrícolas situadas en la comarca de Berga, visitaren, en companyia d'aquets senyors, primerament la grandiosa fábrica y nombrosas dependencias que forman la colonia industrial, y després la colonia agrícola, quedant verament admirats deis avenços introduhits pels propietaris en sas colonias, aixís com del bon tracte y educació que donan als nombrosos treballadors que hi estàn empleats... molt satisfets dels obsequis y atencions que reberen durant l'excursió, especialment dels esmentats germans Srs. Rosal».

Cèsar August Torras (Barcelona 1852-1923) fou qui va posar el Berguedà en el mapa de l'excursionisme amb la publicació de la seva obra *«Bergadà. Altes Valls del Llobregat»*, el cinquè volum de les guies Pirineu català, que va veure la llum el 1905 però que és fruit d'un intens treball de camp que comença uns quants anys abans. Destacats són els seus comentaris en relació a les comunicacions però també les breus descripcions que fa de les colònies:

⁶ - OSONA I FORMENTÍ, A.: *«Guia itinerari a de les regions del Lluusanés, Pyrineus, Cerdanya, Serras de Cadí y Andorra: ó sia de las Fontes del Bastareny y del Llobregat a las del Segre y a las del Ter y Riutort dividida en 70 itineraris»*, Barcelona: Est. de F. Altés y Alabart, 1892.

«La colònia de l'Ametlla és al peu del Llobregat. La formen una gran fàbrica cotonera, un carrer de casetes fetes baix un propi plan, la casa del fabricant, una placeta, l'iglesieta, la rectoria y les escoles de noys y noyes. Un estret y extens pont de fusta sobre'l Llobregat comunica la colònia ab el poblet de La Galera, situat a l'altra part del riu...» i «Bonica prespectiva de la colònia y fabrica Pons, ab suntuosa Iglesia y elegant chalet situat en el cap d'un promontori rocós avançat entre dues aigües...» (p. 20)

«Si's fes un cens [de Gironella] veritat se trobarien molts més habitants, perquè en un terme molt petit hi ha reunides quatre fàbriques de filats y teixits de cotó, les d'Alsina [Metre], can Basachs, Viladomiu nou y Viladomiu vell, en les quals hi treballa molta gent, havent-hi en les ultimes pisos pera tots els treballadors... » (p.24)

La mirada dels excursionistes sobre les colònies tèxtils berguedanes és sempre positiva. Les veuen com una solució al problema social: *«l'amo interessant-se llealment pels seus treballadors, y els treballadors per l'amo»*⁷. Juntament amb els grans defensors del sistema com Prat de la Riba i les veus del catolicisme social, els excursionistes, foren el principal contra fre dels detractors. No foren però els únics.

Els enginyers: Vidal, Puig i Deop

Els enginyers de mines també van començar a fer excursions científiques per identificar recursos minerals. L'any 1871 l'enginyer de mines i geòleg Lluís M. Vidal (Barcelona 1842-1922) publica l'estudi dels carbons de la conca de Berga amb el títol *«Excursión geológica por el Norte de Berga (Barcelona)»*, un treball de camp amb importantíssimes aportacions al coneixement de la geologia de la zona i que assenta les bases del coneixement científic del carbó berguedà. L'estiu és també interessant per l'encert d'algunes de les seves reflexions que fan referència a la necessitat de solucionar el tema del transport i a l'activitat econòmica que es desenvolupava el 1881 al peu del Llobregat:

«Luchando, como tantos otros centros productores, con las dificultades del transporte que por carecerse de carretera tiene que hacerse á lomo por caminos pedregosos y accidentados, solo surten sus productos las fábricas de Sallent y las que establecidas á lo largo del Llobregat des de Berga á dicho pueblo necesitan también del vapor como auxiliar de su fuerza motriz».

El 7 de maig de 1881 una Reial Ordre va aprovar el projecte del ferrocarril tramvia Manresa a Berga, una iniciativa que Marià Puig Valls havia presentat el 1879, i que va transferir a la societat *Ferrocarril Económico Manresa a Berga, SA* el 1881⁸. Aquest any Puig publicava la *«Memoria del Ferro-carril Económico o tranvia movida á vapor entre las ciudades de Manresa y Berga siguiendo el valle del río Llobregat siguiendo el valle del Llobregat por Sallent, Balsareny, Puigreig y Gironella»*⁹, un text il·lustratiu de fins a quin punt confiava en l'èxit del seu projecte que descriu amb aquestes paraules:

«Toda persona, medianamente observadora, que, por vez primera, recorra la parte del río Llobregat comprendida entre Manresa y Berga, siguiendo la carretera construida entre ambas ciudades, ha de quedar agradablemente sorprendida por la riqueza industrial, creada de muy pocos años á esta parte, en aquella extensa comarca. A la derecha de la citada carretera serpentea el río Llobregat, cuyas aguas, detenidas en su cauce, de trecho en trecho, por elevadas presas que lo cruzan, son conducidas por y, entre la carretera y el río se destacan vastos y grandiosos edificios, cuyo ruido y útil movimiento no cesa ni de día ni de noche.

⁷.- BCEC, núm. 99. Abril de 1903, p. 117.

⁸.- SERRA ROTÉS, Rosa (2017): «Tramvia o Ferrocarril Econòmic de Manresa a Berga i Guardiola. Naixement i mort del carrilet de l'Alt Llobregat», a *Recursos i territorio: perspectiva històrica i nous equilibris. Actes del X Congrés de la CCEPC. Manresa, 21 al 23 d'octubre de 2016*, Publicacions de la CCRPC, Núm. 9, p.525-544.

⁹.- Imprès a Barcelona el 1881. Signada per Mariano Puig i Valls, recull en cinc capítols, els següents conceptes: Antecedents, Tràfic, Càlcul de rendiments probables, Capital necessari per executar el projecte i formació del capital. La memòria es clou amb un resum i unes conclusions.

Provistos de completa y moderna maquinaria, trabaja esta, impulsada constantemente por las aguas que, conducidas por canales, saltan sobre turbinas dispuestas para recibirlas y transmitir la fuerza motriz; las casas de operarios, con su iglesia; las plazas y hasta los comercios ó tiendas, constituyendo pueblos industriales, rodean el edificio-fábrica, denotando, claramente, que aquellas poblaciones obreras, alegres y robustas, encuentran constante ocupación y medios de subsistencia, hilando y tejiendo, contribuyendo al progreso de su patria y al bienestar de sus conciudadanos, proporcionando á sus familias la satisfacción de sus necesidades y hasta creándose para el porvenir un modesto capital por medio del trabajo que les facilita el fabricante, propietario ahora, y antes, tal vez operario como ellos. Y que el movimiento de estas grandiosas fábricas no cesa nunca lo demuestran patentemente las altas chimeneas que se destacan entre los edificios; ellas denotan, que cuando las aguas del río escasean, se acude al carbón, para que no falte ni un instante la fuerza motriz ... ».

Queda clara l'estreta simbiosi entre aigua i carbó en una data tan reculada com la de 1881 en què les mines berguedanes tot just iniciaven, i amb dificultats i intermitències, la seva explotació¹⁰. La *Memória* defensa la construcció de la línia fèrria per transportar maquinària, materials de construcció, carbó, cotó, teixits i altres productes com el ciment, però també viatgers per que el ferrocarril es planteja com un tramvia en una vall que es poblava ràpidament, la qual cosa reforçava la viabilitat del projecte.

La posta en marxa del ferrocarril de Manresa a Berga va facilitar el coneixement del Berguedà i de rebot la descoberta de la seva industrialització. Josep Pascual Deop (Barcelona 1844- 1919), enginyer i gendre de Narcís Monturiol que publicà el 1898 a la *Revista Tecnológica Industrial*, un interessant article amb el títol de «*El Llobregat Manufacturero*»¹¹, on avalua les escasses capacitats del riu per proporcionar energia suficient per que l'imponent sistema de fàbriques de riu i colònies pogués funcionar a ple rendiment¹². Pascual Deop explica que entre Balsareny i Berga, separades per uns trenta quilòmetres, només hi havia «*pequeños centros rurales de escaso vecindario*» entre els quals s'hi construïen colònies que destaca pel seu projecte educador, l'oferta d'habitatges i serveis, i que ser un fre a l'avenç del socialisme.

«Como se ve, no se ha procurado poco ni mucho el industrial de acercarse á los poblados para tener la seguridad del obrero, y precisamente ahí radica verdadera audacia. Ha buscado solo la fuerza donde era mayor y más barata sin arrendarle las numerosas dificultades que le debía traer la falta de población obrera. Ya irá el obrero á la fábrica se ha dicho; y realmente el obrero ha ido. Pero como para que fuese, era necesario atraerlo con su familia, darle albergue, la satisfacción de sus principales necesidades, no hay que decir como se ha complicado el problema de la fábrica en su triple aspecto económico, administrativo y societario. No le queda al industrial otro remedio al levantar la Casa de las máquinas que levantar á la vez la Casa del obrero, y como en manufactures de alguna importancia el personal es numeroso a la Casa se multiplica hasta tomar el carácter de verdadero Pueblo. Eríjase Iglesia, escuela, asilo, hostería y cuanto demandan las necesidades de toda acumulación de gentes que se establezcan en despoblado y tendremos constituida la Urbe que ha de vivir y prosperar á la sombra de la fábrica».

Pascual Deop elogia l'empresari-colonitzador, destaca les dificultats a les que ha de fer front «*esta acumulación de obreros más ó menos imbuidos por las doctrines socialistas*», i el fet que l'assaig colonial ha de contribuir a

¹⁰.- SERRA ROTÉS, Rosa (2017): «Ferrocarri i Minas de Berga. Els orígens de l'explotació carbonífera a la conca minera de Berga», a *Recursos i territorio: perspectiva històrica i nous equilibris. Actes del X Congrés de la CCEPC. Manresa, 21 al 23 d'octubre de 2016*, Publicacions de la CCRPC, Núm. 9, p.677-694.

¹¹.- PASCUAL DEOP, J.: «El Llobregat Manufacturero», a *Revista Tecnológico-industrial, publicada por la Asociaicon de Ingenieros Industriales*, Barcelona, agosto 1898, p. 208-211.

¹².- La *Revista Social*, òrgan de la Primera Internacional a Catalunya, ja denunciava en un article del 19 de març de 1875, que els fabricants instal.lats al peu dels rius preferien aturar l'activitat fabril quan el riu no proporcionava l'energia suficient i enviar els treballadors a casa, abans que invertir en una màquina de vapor. Una mirada diferent a un fet inqüestionable, el de la irregularitat dels cabals: «*Cuando no nieva mucho durante el invierno, cuando las lluvias escasean, la tristeza se apodera de aquellos ánimos [dels treballadors], porque el terrible espectro del hambre amenaza a grandísima cantidad de honradas y desvalidas familias de trabajadores*»

«... solucionar de una manera eficaz el complicado problema de las relaciones entre patrón y obrero, verdadera cuestión batalladora de la industria manufacturera.

La llamada cuestión social – que no debe el fabricante olvidar un solo instante porque, aunque con diferencia de vigor, vive y se agita siempre- es para la colonia una amenaza constante porque casi siempre toda la cuestión se traduce en huelga y la huelga causará mayores estragos en la organización colonial, que no los produce –con producidos muy grandes- en el régimen interior de la fábrica. Cualquiera que sea el motivo que separa la mayor parte de veces al jornalero del patrón, casi en la mayoría de estos casos se van las multitudes á la huelga con la esperanza de alcanzar un mayor bienestar que, como es natural, ha de traducirse en un aumento de salario... Sólo el tiempo demostrará si esta fórmula patronal acarreará resultados positivos. Por de pronto, la colonia industrial resultará ser siempre una empresa simpática á los amantes de la civilización y del progreso. Lleva en su la fábrica tantos elementos instructivos, no ya solo en el orden de las ideas, sino en el de las costumbres, que su creación en las comarcas rurales ha resultado ser un agente educativo de gran influencia. Llevar á las soledades de la alta montaña el vapor, la electricidad y las mil maravillas de las artes Industriales, con si cortejo de operadores, hombres instruidos y acostumbrados á la vida de los grandes centros, equivale á implantar de una vez en el seno de la ignorancia y la rusticidad, las ideas y las prácticas de la sociedad culta, que de otro modo deberían de tardar siglos en alcanzarlos.

Cada fábrica, cada colonia es un centro que irradia su bienhechora influencia por toda la comarca. Aumentar su número es obra eminentemente educadora, y por lo tanto merecedora de encomio y aplauso. Impedir el pauperismo aguarda la fórmula concreta de su extinción, impedir el socialismo obrero estudia la manera y medios de convertir sus aspiraciones en Leyes del Estado, hemos de ver todos con buenos ojos esas filantrópicas empresas que, que cuales quiera que sean los motivos que las impulsen, resultan ser por la cultura y la riqueza que esparcen un gran agente de bienestar y de progreso.»

Molt abans, el 1847, Miquel Puig Catasús, defensava també que la seva fàbrica de riu d'Esparraguera tenia la virtut de ser pal·liativa, quan demanava permís per incrementar l'aprofitament hidràulic :

« La ocupación constante que hallarán [las clases trabajadoras] con el establecimiento de dichas empresas Industriales contribuirá a normalizarlas, despertando la afición al Trabajo, apartando al mismo tiempo de las grandes poblaciones la acumulación de jornaleros que más de una vez acarrea las más graves consecuencias... situando la fábrica fuera de la población no tendrá los inconvenientes que ofrecen a la salud, a la moral y a la tranquilidad pública las grandes masas de jornaleros...»¹³.

De l'higienisme i els models europeus

El 1855 el metge Pere Felip Monlau també proposava la descentralització de la indústria, concretament portar-la a zones rurals, a llocs apartats dels centres de població. I es que foren els higienistes¹⁴ els que van estudiar les propostes europees, especialment franceses, en relació a l'habitatge obrer i que van quallar, el 1911, en la publicació de la primera llei de Cases Baratas. Alertaven sobre les condicions dels habitatges dels pobles i ciutats i es en les topografies mèdiques on trobem referències sobre la construcció de cases de pisos en pobles industrials com el cas de Sallent, on el 1897 el metge Bové i Piqué escriu¹⁵:

«...las habitaciones [dels habitatges] están separadas unas de otras solo por paredes medianeras, generalmente de poco espesor, las aguas sucias de todas ellas van a parar a conductos comunes y todas tienen también la misma escalera»

¹³ .- DOREL FERRÉ, G.: *Les colònies industrials a Catalunya. El cas de la colònia Sedó*, Publicacions de l'abadia de Montserrat, Col·lecció Abat Oliba 112, 1992, p.73.

¹⁴ .- PACHO FERNÁNDEZ, M. J.: «El reto de la higienización y el progreso técnico al Servicio de la construcción de viviendas salubres (siglos XIX-XX)», *Actas del Sexto Congreso Nacional de Historia de la Construcción*: Valencia, 21-24 de octubre de 2009 / Coord. por Santiago Huerta Fernández, Vol. 2, 2009, p. 1009-1018

¹⁵ .- PRATS CANALS, Llorenç: *La Catalunya rànica: les condicions de vida materials de les classes populars a la Catalunya de la Restauració segons les topografies mèdiques*, Barcelona : Alta Fulla, 1996, p. 73.

Es tracta de cases de pisos que acaben formant carrers nous, sovint al peu de la carretera i de la via del tren, dels pobles industrials com Sallent, Balsareny, Callús, Súria, Puig-reig i Gironella. La construcció d'aquestes cases de pisos comença a finals del s. XIX i s'allarga, introduint poques variants, fins als anys trenta del s. XX. Són les cases de pisos que descriu el metge Orenci Valls Briquets a la topografia mèdica d'Esparraguera, molt diferents de les de les colònies però que poden considerar-les com habitatges obrers:

«En el darrer terç del segle XIX es produí una important migració de gent que venia pel treball de la fàbrica. Aquesta circumstància determinà la construcció de moltes cases de dos i tres pisos per a estadants diferents a cada pis. Són pròpiament cases de renda, les quals, si bé reuneixen millors condicions higièniques que les cases més antigues, manquen de l'amplitud exigida per a famílies nombroses, com són generalment aquestes que es desplacen en busca de treball»¹⁶

Els exemples europeus d'habitatge obrer es coneixien a Catalunya i a Espanya des de mitjans del s. XIX. Ildefons Cerdà incorporà un plànol de les *cités de Mulhouse* en la seva obra «*Teoría de la construcción de las ciudades*» de 1859, un exemple elogiat també per Fernando Garrido el 1864 a «*Historia de las asociaciones obreras en Europa ó las clases trabajadoras regentadas por la asociación*». Fou arran de l'Exposició Universal de París de 1867 que les propostes franceses es van difondre a Espanya, amb contribucions tant notables com les del jove Joaquim Costa que elogiava les habitacions econòmiques de Mulhouse, la cite Jouffroy-Renault (Clichy-la-Garonne), les *Maisons des ouvriers de Paris* entre altres exemples, a la publicació «*Instituciones económicas para obreros. Las habitaciones de alquiler barato en la Exposición Universal de París de 1867*».

Més influent que l'opuscle de Joaquin Costa – que tot i redactat el 1867 es va publicar el 1918- fou el llibre de Antonio Rebolledo Palma, «*Casas para obreros ó económicas*» del 1872, on mostra exemples francesos, belgues, anglesos, alemanys i suecs. Rebolledo era enginyer de camins i professor de la *Escuela de Ayudantes de Obras Públicas*¹⁷. A Catalunya cal destacar l'edició de la conferència de Miquel Madorell i Rius, arquitecte i president de l'Associació d'Arquitectes, que es va publicar el 1904 amb el títol «*Habitaciones obreras y económicas*»¹⁸, on feia una ressenya dels projectes d'habitatges econòmics presentats a l'«*Exposición internacional de la vivienda, de la industria de la construcción y de las obras públicas*» de París el 1903.

La «*Preparación de las bases para un proyecto de ley de casas para obreros- Casas Baratas*» de l' Instituto de Reformas Sociales, publicat el 1907, recollia les experiències d'altres països alhora de regular la intervenció pública en matèria d' habitatges. Era l'informe sobre el qual es va elaborar la Ley de Casas Baratas que s'aprovà el 12 de juny de 1911, i que recollia

«En su bibliografía general –en parte disponible en la biblioteca del IRS- obras de un largo número de autores franceses: Benoît-Lévy, Cheysson, Droulers, Lucien Ferrand, Fillassier, Fonsagrive, Godin, Juillerat, Jean Lahor, Le Play, Leroy-Beaulieu, Levasseur, Charles Lucas, Dr. du Mesnil, Muller y Cacheux, Picot, Raffalovich, Rendu, Roulliet, Rostand, Siegfried, Jules Simon, Strauss y Baulez, Trélat, Villermé y otros, además de 89 títulos sobre la situación de la vivienda para obreros en Francia»¹⁹

Cal doncs analitzar fins a quin punt aquestes influències teòriques es reflecteix en l'habitatge de les colònies, sobretot les iniciatives de tipus patronal assajades a Noisiel, Thaon, Anzin, Lilliers, Blanzay, etc. El 1910 l' Instituto de Reformas Sociales publica, en dos volums, l'informe «*Casas Baratas*» on reproduïx tres tipus d'habitatges de colònies sense especificar

¹⁶ .- PRATS CANALS, Llorenç: *La Catalunya rànica*, p. 73

¹⁷ .- CASTRILLO ROMÓN, María: «Influencias europeas sobre la Ley de Casas Baratas de 1911: el referente de la "Loi des Habitations à Bon Marché" de 1894», *Cij ur*]. Cuadernos de Investigación Urbanística. Red de difusión de la Investigación en castellano, Sección de Urbanismo del Instituto Juan de Herrera (SPYOT), Escuela Técnica Superior de Arquitectura, Madrid 2003.

¹⁸ .- *Arquitectura y Construcción*, Núm. 139, febrero de 1904, p. 38-48.

¹⁹ .- CASTRILLO ROMÓN, María: «Influencias europeas sobre la Ley de Casas Baratas de 1911, p. 13

quines són²⁰. Sabem que els habitatges obrers eren encarregats a mestres d'obres però ens cal estudiar i identificar quins models seguien i amb quins plànols treballaven, i situar el seu treball en el context territorial on treballaven, i les condicions amb que ho feien per què l'obra que suposava aixecar els blocs d'habitatges alhora que s'acabava la construcció de la resclosa, el canal, la fàbrica i els accessos en un terreny sovint en pendent vers al riu, era ingent.

A Cal Pons, a Puig-reig, les obres començaren el 1875 i no acabaren fins al 1880, quan començà a funcionar la fàbrica. Sota les ordres del mestre d'obres Francesc Joan Canals hi treballaven un bon nombre de picapedrers, paletes i manobres, i tot i que tenien a peu d'obra la primera matèria –pedra, sorra, còdols i aigua– van haver d'obrir pedreres, tasconar la pedra per aixecar murs de paredat de 70 o 80 cm de gruix a les fàbriques, garbellar la grava, preparar el morter, la calç i els maons amb forns que van construir a peu d'obra. Hi treballaven fusters per a fer les bastides, empostissats, jàsseres, encavallades i llates de les golfes, els bastiments, les finestres, etc., a partir de la fusta local i calia personal qualificat. Mestres d'obra, al capdavant de pagesos que coneixien com aixecar murs i parets. I tot això a mà, sense les empreses que molt més tard produïrien i subministrarien material de construcció. Un petit exèrcit de muntadors, generalment ambulants, s'encarregava de col·locar la maquinària, des de la turbina i la màquina de vapor a les cardes, manuars, metxeres, telers, tot un laberint articulat per engranatges, corretges i embarrats. Francesc Joan Canals també treballà en la construcció de fàbriques i habitatges de Cal Prat, Cal Marçal i Cal Casas.

A finals del XIX, quan es construïen els primers habitatges de les colònies, hi havia prou estudis, ressenyes i fins i tot exemples que incloïen plànols i clares orientacions constructives, i també experiències concretes a partir dels viatges d'estudi –pels fills dels empresaris també d'espionatge industrial–. Foren tant valorats per la classe dirigent que el 1902 es van institucionalitzar amb la creació de la «Junta de Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas», que subvencionava estades de joves estudiants per Europa. Anglaterra era també el mirall del primer sindicalisme com ho demostra el viatge que van fer representants de les Tres Classes del Vapor a Lancashire el 1889. Al costat dels viatges d'estudi hi hem de sumar

«... los estudios realizados por empresarios catalanes en centros de formación de Inglaterra, Francia, Bélgica y Alemania, la llegada de técnicos de estos países a empresas catalanas, la constitución de empresas comerciales dedicadas a la importación y venta de maquinaria, tanto catalanes como extranjeras, la creación de sucursales de empresas extranjeras en Cataluña y los contactos directos con empresas constructoras de los países europeos más desarrollados fueron los mecanismos principales para la recepción de esta tecnología necesaria para la continuación del proceso de modernización de la industria textil, lo que llevó a las empresas de este sector a cubrir sus necesidades de maquinaria con un 90% de maquinaria de importación»²¹.

És el cas, per exemple, de Josep Puig i Llagostera, el fill de l'amo de Can Broquetes, la futura colònia Sedó, que entre 1864 i 1867, va anar almenys quatre vegades a Anglaterra i a França, i que el 1865 va situar el seu germà Francesc a la casa anglesa *David & Eckersley* per tal que, quan retornés a Esparreguera, apliques tots els avenços, els tècnics i els socials²².

L'any 1906 va tenir lloc el Congrés d'Higiene de Catalunya. L'anàlisi que feu el metge Emili Monturiol dels habitatges de les colònies, a la ponència sobre «*Habitacions obreres*» no fou pas bo:

«El tipus que més abunda en les colònies properes al Llobregat és un gran casal de quatre, cinc i àdhuc set pisos d'altitud, contenint de quaranta a vuitanta habitacions, totes iguals i privades de patis interiors. Tenen en general una balconada llarga en la part de la façana que dona entrada

²⁰ .- DOREL-FERRÉ, G.: Les colònies industrials a Catalunya. p. 34-38.

²¹ .- DEU BAIGUAL, E. y LLONCH CASANOVAS, M.: «La maquinaria textil en Cataluña: de la total dependencia exterior a la reducción de importaciones, 1870-1959», *Revista de Historia Industrial* N.º 38. Año XVII. 2008. 3., p. 17 a la 49.

²² .- DOREL-FERRE, G.: «Essai de biographie patronale: Josep Puig i Llagostera et les siens», a *Quaderns d'història*, Barcelona, núm. 15 (2009), p. 243-254..

a totes les habitacions, servint de corredor, i en quins extrems hi ha les escales per a pujar als diferents pisos. A la part del darrera, trobem la galeria a on hi ha els excusats, comuns per algunes habitacions. L'interior d'aqueixes està constituït per cuina i menjador en una sola pesa. Tres o quatre dormitoris molt esquistos i la secció de galeria que els correspon. S'ha fugit en aquesta construcció del tipus de caseta isolada perquè resulta més cara i els fabricants no estan per gastos que no poden reportar profits immediats d'alguna importància: els hi repugna col·locar els capitals en empreses que solament donin un tres o quatre per cent, encara que de tals sacrificis poguessin beneficiar-se la gent que treballen pel seu compte».

Monturiol considerava que el model vàlid era la casa de planta i un pis amb hort per a una sola família obrera, i aquest model fou l'adoptat pel congrés en les seves conclusions. Els habitatges plurifamiliars eren considerats un mal menor si complia certes condicions:

«Els cuidados higièncs són en aquestes habitacions absolutament deficients, puig no hi ha cap reglamentació ni cap mena de vigilància i cadascú viu com li sembla. Els propietaris no es cuiden d'altra cosa que de previndre escàndols i assegurar el cobrament dels lloguers. Algunes colònies hi ha, encara que escassegen, en les quals els propietaris s'han imposat sacrificis a fi de que els obrers estiguin ben instal·lats en casetes còmodes, higièniques, boniques i barates».

Malgrat la crítica dels habitatges de les colònies, reconeix que amb totes les seves deficiències els familisteris tipus caserna –com ell els anomenava– presentaven avantatges:

«Vivint apartats de les grans urbs, les cases per ells ocupades reben a dojo la influència de les dues principals fonts de salut, que són sol i aire».

L'únic exemple modèlic que esmenta el metge Monturiol, encara que insinua que no és l'únic, és el de la Güell, que li serveix per afirmar que si el propietari havia donat als seus obrers uns habitatges agradables, tots els altres també ho podien fer:

«Allí, properes a la fàbrica hi ha extensos parc i bosc de pins, que serveixen d'esbarjo als habitants de la colònia, s'hi veuen agrupades formant amples carrers 170 casetes, unes de planta baixa, altres de planta baixa i primer pis, amb jardí al davant i hortet al darrera, alegres, higièniques, còmodes, boniques i barates, puix els lloguers que per elles es paguen són de 7 a 20 pessetes mensuals, segons sigui la capacitat. Afegim que la colònia té una cooperativa a fi que els queviures resultin als obrers a preu de l'engròs. No hi falten tampoc escoles instal·lades en bon edifici, per a que els fills dels obrers s'instrueixin en les primeres lletres. Aqueixa disposició ha fet que entre els habitants de la colònia i el propietari de la mateixa s'hagin establert grans corrents de simpatia».

Com que es reconeixia que els blocs de pisos eren més barats de construir, les conclusions del congrés recomanaven multiplicar les escales, que hi hagués una comuna per habitatge familiar i no un de compartit, que només hi haguessin quatre portes a cada replà, que s'obrissin patis a l'interior dels blocs per a facilitar la ventilació de les habitacions, que no hi hagués més d'una cambra a cada habitatge sense obertura a l'aire lliure, que els habitatges estiguessin ben orientats i que els toqués el sol, i que existís un edifici separat com a infermeria per als malalts infecciosos i un altre que fes de casa de convalescència.

El Feudalismo en las fábricas: crítica al model de colònia

Entre el locaut del 1890, al Llobregat, i la intensa conflictivitat al tram superior del Ter de 1899-1901, va tenir lloc un debat entre detractors i apologistes de les colònies. El primer número del periòdic *La Tribuna*²³, el 29 de maig de 1887, parlava de les colònies industrials amb cruesa:

«El fabricante, dueño de la colonia como señor feudal, pone murallas al territorio de la colonia, las cuales se cierran en horas determinadas para que los obreros no puedan salir de su circuito, al efecto establece en su misma propiedad un café del que es dueño, una sastrería

²³ .- *La Tribuna: revista mensual política y literaria*, publicada pel Centro Federalista de Manresa

cuyo regente rinde cuentas ante él, una tienda de comestibles cuyo vendedor es dependiente suyo y otros establecimientos que son necesarios para la vida del pueblo, todos los cuales son propiedad exclusiva del fabricante. Una vez esto concluido, obliga a los obreros de la fábrica a consumir los productos de los establecimientos de la colonia, priva a cualquier industrial de fuera que venda en el interior de su propiedad, mientras por otra parte permite que los pueblos comarcanos vayan a abastecerse en sus establecimientos».

El diari de Madrid *El Liberal*²⁴ publicava, el 25 de juliol de 1890, una primera crítica de les colònies, centrada en els habitatges i la botiga:

«Las habitaciones que ocupan los obreros resultan caras, pequeñas y poco higiénicas; los artículos de primera necesidad se ven obligados a comprarlos los obreros en las tiendas que los patronos tienen establecidas, pagándolos a los precios que a éstos les acomoda. Cada sábado cobran los obreros en chapas de hoja de lata o vales de cartón para imposibilitarles que vayan a comprar a otra parte. Con este sistema resulta que el jornal que percibe el obrero el sábado vuelve a poder del fabricante el lunes sin que éste necesite metálico para verificar los pagos».

Amb tot l'article més conegut fou el que va escriure Luis Morote amb el títol «*El Feudalismo en las fábricas*» i que va publicat a *El Liberal* el dia 5 de maig de 1891, al cap de dos dies al diari barceloní *La Publicidad*²⁵ i també al portaveu de la federació tèxtil de Les Tres Classes de Vapor, *El Obrero*, el 15 de maig de 1891. Tot i que Morote no esmenta el nom de la Rosal, tothom la va identificar. L'acompanyaven dos republicans, el periodista Emili Junoy i l'advocat manresà Maurici Fius i Palà, corresponsal de *La Publicidad* durant les vagues de Manresa de 1890. Ambdós sabien molt bé on el portaven i per què li portaven. Van escollir Cal Rosal i no cap altre de les moltes colònies que hi havia entre Manresa i Berga. La vaga de 1890 havia paraitzar totes les fàbriques de l'Alt Llobregat, amb l'única excepció de Cal Rosal²⁶.

Morote parteix de la base que no sols les organitzacions obreres, sinó també les patronals, estaven contra les colònies per la seva condició privilegiada i això és discutible, per que molts fabricants de colònia tenien fàbriques a nuclis urbans i fins i tot a Barcelona, i formaven part de Foment del Treball, amb càrrecs destacats. Per altra banda el confessionalisme catòlic extrem que es gastava a Cal Rosal incomodava especialment un republicà com Morote, que escriu:

«Los obreros de la colonia entran en ella rezando, trabajan rezando y salen rezando. Hay en la fábrica un cura y ocho monjas, que allí tienen un vasto y delicioso asilo».

Morote no esmenta els serveis que prestaven les monges a la residència per a noies obreres, ni que el capellà s'encarregava de l'ensenyament primari dels nens a Cal Rosal. Denuncia l'amuntegament als habitatges obrers de la colònia: catorze persones en una casa de quatre habitacions petites, on havien de dormir en tres llits i amb una ventilació del tot insuficient. amb dues finestres petites i on proliferaven les malalties infeccioses. Criticava els privilegis fiscals de la colònia, la desgravació de l'estatut de colònia, que la contribució urbana de la colònia es basava en una declaració falsificada per què els obrers estadants signaven un rebut de lloguer de dues pessetes pel seu pis i un hort, mentre que en pagaven set, i que l'amo recuperava els salaris pagats per mitjà de la venda de la botiga de la colònia. Qualifica l'amo de «*cacique industrial*», de «*señor feudal de la ciudad Z*», que amb els vots dels seus obrers s'imposa a les eleccions locals i neutralitza així l'oposició municipal.

²⁴ .- Des dels seus inicis el 1879, fou veritablement popular, d'idees democràtiques i temperat republicanisme, aferrissat defensor de la llibertat de premsa i un model d'equilibri entre la serietat informativa i l'amenitat. Intenta arribar a les classes populars desenvolupant un aspecte nou quant a la publicitat, incloent anuncis per paraules una mica que no s'havia vist en els diaris espanyols fins al moment.

²⁵ .- *La Publicidad* va aparèixer entre el 1878 i el 1937. La seva tendència política va variar al llarg de la seva vida des del Partit Democràtic de Castelar passant pel de Lerroux, l'Esquerra Catalana i finalment Acció Catalana.

²⁶ .- NOGUERA CANAL, J.: *Industrialització i caciquisme al Berguedà 1868-1907*, Tesi presentada al Departament d'Història Contemporània de la Facultat de Geografia i Història de la UB, 2013, p.25.

El dia 9 de maig de 1891 *El Liberal* publicava una llarga crònica de Morote sobre la «*Fábrica de los Sres. Sedó y Compañía*». Havien transcorregut només quatre dies de l'article contra la colònia Rosal. La descripció de la Sedó, que també gaudia de l'estatut, funcionava amb energia hidràulica i per tant gaudia de les mateixes exempcions fiscals, és com a mínim sorprenent.

Dels 2.600 obrers de la Sedó, 700 vivien a la colònia, i Morote destaca que la fonda podia hostatjar 200 treballadors. De dia n'hi treballaven 1.800 i de nit 800. Hi havia tot el que era necessari per a cobrir les necessitats de la població, fins i tot una germandat que cobria la pèrdua del jornal per malaltia, o invalidesa per accident de treball. Morote no diu ni una paraula de la vaga de 1886, tot i que afirma que les colònies –la Sedó inclosa– tenien quelcom de convent i de caserna, on desapareixia «*toda idea de reivindicación*». En aquest article Morote dins i tot comparava les colònies als falansteris, sense indicar les diferències bàsiques entre aquestes creacions del socialisme utòpic i les colònies capitalistes.

Sorprèn el tracte favorable que Morote donà a la Sedó, tan diferent del que aplicà a la Rosal fins al punt que exculpava Sedó del treball dels infants, que representaven la tercera part de la mà d'obra de la seva fàbrica:

«Pues bien, de esos obreros una tercera parte son niños y niñas, algunos de diez y once años, que se escurren como ardillas por bajo los telares para cambiar los husos. No es esta culpa de los fabricantes sólo. Los obreros tienen numerosa prole. Encerrados entre las murallas de la colonia (muralla que tiene sus correspondientes aspilleras como una fortaleza) se reproducen que es una bendición de Dios. Y al no poder mantener tanto lujo, al no necesitar los salarios auxiliares, los padres les hacen trabajar sin más ley que la necesidad... Los padres se cuidan de que sus hijos, por pequeños que sean, les ganen un jornal pero no se cuidan ni poco ni mucho de que se instruyan. Tendremos, me decía el Sr. D. Luis Sedó y Guichard, joven simpático de 18 años, que concluye este curso la carrera de derecho, tendremos que declarar la instrucción obligatoria... Un detalle para concluir: vistiendo el traje de obrero, llevando la blusa azul como distintivo honroso y trabajando como uno de tantos, encontré en la fábrica del señor Sedó á un hijo de un fabricante de Barcelona. Tal es la educación que dan aquí á sus hijos los que se han hecho ricos por el trabajo: la educación industrial».

Com s'explica que Morote vegi dues colònies d'una manera tant diferent quan els serveis i el sistema és el mateix, o molt similar?. Per què les critiques no es dirigien als Pons, de Manresa com Fius i Palà, que tot just posar en marxa la fàbrica de la colònia el ja havia conegut un gran conflicte quan, entre 1883 i 1884, les treballadores es negaren a acceptar el treball a l'anglesa, i foren violentament represaliades?²⁷.

Sabem que els pisos de la Sedó, de 60 m2, arribaren, a allotjar onze persones en alguns casos, i que quan morí Puig i Catasús, el 1863, només hi vivien 87 treballadors, i ho feien en barraques a redós de la fàbrica, on treballaven uns 400 obrers. Aleshores no hi havia una colònia obrera que si que hi era quan Morote va visitar la Sedó. Entre 1890 i 1900 es quan la colònia creix espectacularment amb serveis i en habitatges, però també en conflictivitat per què el 1900, una gran vaga paralitza la fàbrica durant gairebé un any, quan tenia uns 2500 treballadors, precedida per múltiples conflictes, els més propers a la visita de Morote, els de 1890. Es tractava d'aturades i enfrontaments entre la direcció i els treballadors, els dirigents dels quals van perdre la feina, i quan per primera vegada es produeix un clar enfrontament entre els obrers i alguns encarregats de la colònia, l'elit obrera, que són amenaçats amb la mateixa contundència que s'amenaça al propietari. Una octaveta escampada per la colònia reclamant la jornada de 8 hores, en una data imprecisa de finals del XIX, però que probablement és de 1890, reflecteix clarament el nivell de l'enfrontament

«Mira embustero si al lunes día 6 no has dado las 8 oras á tus trabajadoras, te mataremos huna

²⁷ .- NOGUERA CANAL, J.: *Industrialització i caciquisme al Berguedà 1868-1907*, p.52-54.

hija y al Cafré del Martín un hijo que es lo que bramas en el Senado embustero que sieres el primero en no cumplir. Con que á ber quien ganara tu harwen tosudo ó nosotros abalazos contra buestros hijos. firma Rebolver»²⁸

El 3 d'octubre de 1891, *L'Esquella de la Torratxa*, popular setmanari republicà, publicava la crònica d'una excursió a Cardona i Súria, escrita pel seu director, Josep Roca i Roca i signada amb lletres inicials de pseudònim :

«Tota la rivera del Cardoner, especialment en les immediacions del poble de Súria, està plena de colònies industrials. Per tot arreu las mateixas casas de treballadors ab honors de falansteris y la residencia dels amos, rodejada d'hermosos parchs y jardins. La opulencia al costat de la miseria. Passant per aquesta carretera, més qu'en las poblacions del pla, se compren que existeixi la pavorosa qüestió social».

La contraofensiva dels Rosal i el model francès Lleó Harmel

Davant l'atac de Morote, els Rosal no vam perdre el temps i van respondre a les crítiques fent servir les mateixes armes, les de la premsa, i amb èxit per què els elogis a la seva política paternalista són presents en la literatura del catolicisme conservador català i espanyol.

Victorià Santamaria i Tous (1850-1917) jurista i autor de diverses obres de tema jurídic destaca a *«Derecho consuetudinario y economía popular de las Provincias de Tarragona y Barcelona con indicaciones de las de Gerona y Lérida. Memoria que obtuvo el tercer premio en el primer concurso especial sobre derecho consuetudinario y economía popular abierto por la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas para el año de 1897»*, que la colònia Rosal es una institució de beneficència agrícola-industrial, de la qual en remarca el caràcter paternalista, conseqüència de la privatització i de la influència de la religió. Santamaria considerava la colònia Rosal modèlica i afirma:

«Creemos que este cariño con que los fabricantes miran el interés material y moral de sus dependientes es el mejor preservativa contra la enfermedad social que os amenaza ...»²⁹. «Nunca hubo huelga alguna en dicha fábrica, ni se registran Escándalos, pues cualquier blasfemia, inmoralidad o introducción de malos periódicos es castigada con el despido del culpable»³⁰.

El 1893 Joan Sallarès i Pla –industrial tèxtil defensor del proteccionisme, president del Gremi de Fabricants de Sabadell, president del Foment del Treball Nacional i diputat a Corts– de gran influència entre l'empresariat català i espanyol, publicava les seves segones reflexions sobre temes socials. El 1890 havia publicat *«La cuestión de las ocho horas»*³¹ i ara centrava la seva atenció a *«El trabajo de las mujeres y los niños»* acompanyada d'uns apèndixs que completaven que

«... vienen á ilustrar más y más la cuestión que se ventila, y á demostrar cual es el estadio actual de este asunto en los principales países de Europa, así como los esfuerzos hechos en pro de la clase obrera por varios Industriales catalanes, por ejemplo, los señores Rosal Hermanos, de Berga».

El sacerdot Felix Sardà i Galvany, autor de *«El liberalismo es pecado»* del 1884, des de la *Revista Popular* elogiava i recomanava l'any 1903, la lectura de Sallarès i Pla al mateix temps que considerava a colònia Rosal com un exemple

²⁸.- Arxiu fotogràfic del Museu Nacional de la Ciència i la Tècnica de Catalunya. CAT MCTC 14 0 0005940

²⁹.- CLUA MERCADAL, J.: Les colònies industrials, Els Llibres de la Frontera, Barcelona 2001, p.213.

³⁰.- TERRADAS I SABORIT, I.: Les colònies industrials, p.78.

³¹.- SALLARÉS y PLA, J.: El Trabajo de las mujeres y de los niños. Estudio sobre sus condiciones actuales, Sabadell, Establecimiento Tipográfico de A. Vives, 1892.

«... en la que todos los trabajadores pertenecían al Apostolado de la Oración y a la Congregación de las Hijas de María, y la educación y la enseñanza infantil estaba en manos de sacerdotes; también disponían de un Centro Católico y de una cooperativa dirigida por el empresario que administrada por los mismos trabajadores»³².

Cal Rosal també fou comparada amb la prestigiosa colònia tèxtil francesa de Val de Boys, impulsada per l'empresari social catòlic Lleó Harmel (1829–1915)³³. A la seva colònia Harmel havia instaurat una Caixa de Socors i Estalvis (1861), una capella (1862) i una cooperativa de consum (1879); des del 1878 respectava escrupolosament el descans dominical i el 1883 va posar en marxa un sistema de pensions i retiro, i una assemblea de treballadors anomenada Consell de Fàbrica on els delegats dels treballadors, els familiars de l'empresari i el capellà de la colònia dirimien temes relacionats amb productivitat, sous i prevenció d'accidents, i fins i tot la provisió de cafè calent durant el primer descans del matí. Convençut que la regeneració de la classe obrera passava per la cristianització, feia classes al seminari veí de Saint-Sulpice i, a partir de 1887, els seminaristes passaven temporades d'estiu a la colònia per conèixer l'experiència de Val de Boys.

El 1891, el mateix any que es feia pública la *Rerum Novarum*, Harmel publicava la seva obra «*Catecismo del patrono ó del jefe de taller, fábrica, industria ó explotación: elaborado con el concurso de gran número de teólogos*». L'obra de Harmel fou elogiada per tota l'Església espanyola, també pels sectors més tradicionalistes, com és el cas per exemple de Rafael Rodríguez de Cepeda y Marqués (1850-1918), catedràtic de Dret Natural de la Universitat de València, que el 1903 comparava l'obra de Harmel amb la de Comillas i la dels germans Rosal, amb aquestes paraules:

«*Nobles ejemplos de estos patronos se encuentran en nuestra patria y podríamos citar como modelos de estas empresas y organizaciones industriales aquellas á cuyo frente se encuentra el señor marqués de Comillas y en Cataluña también la célebre colonia industrial de los señores Rosal en la comarca de Berga. Los obreros agradecidos de un gran industrial francés, de Mr. León Harmel, no le conocen con otro nombre más que con el de bon père, buen padre*»³⁴.

La influència que exercí Harmel fou gran. El 1891 s'instal·là a Sabadell per fabricar fil d'estam per tal de fer front a l'aranzel que gravava les mercaderies importades, i per tant per no perdre les empreses catalanes que li compraven aquest producte d'alta qualitat. Aquesta aposta de *Harmel Frères* – que també ho fou *Niquet, Prévost et Geoffroy* de Reims i l'anglesa *The Catalan Worsted Spinning CO. Ltd* – es tradueix en la instal·lació a Sabadell, per poder abastir les demandes dels fabricants llaners de Terrassa i Sabadell³⁵. No fou una decisió fàcil però que demostra fins a quin punt era important el mercat català per aquestes empreses. Sabadell no era la colònia de Val de Blays i els Harmel van haver de fer front a la conflictivitat laboral³⁶.

Enric Prat de la Riba i les colònies³⁷

Prat de la Riba (1870-1917), advocat, home de lletres i de cultura, periodista, teoritzador, polític i governant, president de la Diputació de Barcelona (1907- 1917) i el primer president de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1923), se l'ha considerat un

³² .- MOLINER PRADA, A.: Félix Sardá y Galvany y el integrismo en la Restauración, a Servei de Publicacions de la UAB, Barcelona 2000, p. 246 i 247, nota. 443.

³³.- DAUMAS, J. I. : Les territoires de la laine: Histoire de l'industrie lainière en France au XIXe siècle, Presses universitaires du Septentrion, 2004. COFFEY, J.L.: *Léon Harmel, Entrepreneur as Catholic Social Reformer Notre Dame*, IndianaU university of Notre Dame Press., 2003

³⁴ .- Revista Católica, Año IX, junio de 1903, núm. 102.

³⁵ .- CABANA, F.: *Fábricas i Empresaris. Els protagonistes de la Revolució Industrial a Catalunya*, vol. 3, Diputació de Barcelona 2001, p. 161-163.

³⁶ .- ENRECH, C.: *Industria i ofici. Conflicte social i jerarquies obreres aen la Catalunya Tèxtil (1881-1923)*. UAB, Servei de Publicacions, 2005, p. 203.

³⁷ .- SERRA ROTÉS, Rosa (2014): «Enric Prat de la Riba i les colònies industrials», a *L'EROL, revista cultural del Berguedà*, Núm. 122 , p. 52-65.

defensor del sistema de colònia industrial³⁸. Prat de la Riba tracta el tema de la qüestió social i concretament del sistema de colònia a l'article «*Algunas fábricas modelo en Inglaterra*» de 1897³⁹ i a «*Ley Jurídica de la industria. Estudios de filosofía jurídica seguido de bases para la formación de un código industrial*», la seva tesi doctoral del 1894, ampliada i publicada el 1898⁴⁰, on defineix les bondats de la colònia industrial.

Les colònies que Prat considerava que eren exemple d'imitació a Catalunya no són cap de les franceses, encara menys les d'Estats Units, i tampoc la mítica New Lanark, que evidentment hauria de conèixer per referències per que s'havia convertit en un centre d'atracció turística, visitada per 3.000 persones entre 1795 i 1799. Aquestes, experiències del socialisme utòpic, no podien ser, de cap manera, model per a la Catalunya que volia el conservador Prat de la Riba.

Prat reconeix que es va interessar pel tema després d'escoltar la conferència que va fer Joan Josep Permanyer i Ayats el 1895 on va afirmar que colònia industrial era una institució adequada per a educar els obrers en unes noves costums i tradicions i per a poder «*transformar su alma*», destacant la «*virtualidad regeneradora*» de les colònies que

«... hoy se organizan y funcionan en distintos puntos de Cataluña y principalmente en nuestras cuencas hidrográficas. El hecho es cierto. La iniciativa privada, en parajes antes casi desiertos, encierra días, semanas y aun meses, bajo una sola llave, en el sentido material de la palabra, millares de personas de todos sexos y edades, familias enteras, en una palabra, una población de obreros con sus directores, mayordomos y capataces, sus abacerías, sus comercios, su asistencia facultativa y hasta su cura de almas, todo bajo una misma dirección y bajo el imperio de una voluntad soberana»⁴¹.

Prat va decantar-se per elogiar tres colònies angleses que va presentar com a models i que va conèixer a partir de fonts indirectes, concretament un article publicat a la revista francesa *Revue d'Economie Politique*, especialitzada en la publicació de temes econòmics. L'autora de l'article «*Quelques fabriques modèle en Angleterre*» era Amelia Sarah Levetus, una de les primeres dones economistes d'Europa⁴². Prat esmenta la colònia dels germans Cadbury que el 1897 ocupava a 2.000 obrers –300 homes i 1.700 dones– en la fabricació de xocolata; *Sunlight soap*, els habitatges de la qual tenien «*instalaciones de gas, agua fría y agua caliente*», com les classes mitjanes i que considera oportú per la seva «*influencia civilizadora*», colònia que era governada per un consell escollit pels mateixos treballadors; el tercer exemple, *Carrow colony*, comptava amb 2.200 obrers que gairebé heretaven el lloc de treballs dels seus avis i pares, i funcionava com una gran família. I en totes tres destaca els serveis culturals, educatius i d'oci.

Prat teoritza sobre el sistema de colònia industrial en un context d'extrema agitació social, no només als nuclis industrials del país, sinó també a les valls fluvials on els empresaris tèxtils construïen colònies. El conflicte es radicalitzà a l'Alt Llobregat fins al punt

³⁸.- SOLÉ TURA, JORDI (1967): *Catalanisme i revolució burgesa*, Edicions 62, Barcelona. Solé Tura presenta a Prat de la Riba com un defensor del sistema de colònia al considerar que la presenta com l'únic sistema per solucionar el problema de la "qüestió social". Enric Jardí qüestiona aquesta interpretació al considerar «*que per a Prat de la Riba la colònia industrial no era la solució a la qüestió social, sinó una solució més, recomanable, sobretot, en els casos en què els treballadors s'havien degradat de debò*» a JARDÍ, E. (1974): *Les doctrineries jurídiques, polítiques i socials* d'Enric Prat de la Riba, a Institut d'Estudis Catalans, Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, III, Barcelona, p. 148. És Ignasi Terrades qui a *Les colònies industrials. Un estudi entorn del cas de l'Ametlla de Merola*, publicat a Barcelona l'any 1979 per l'editorial Laia, SA, i reeditat i ampliat a Manresa pel Centre d'Estudis del Bages el 1982 amb el títol *La qüestió de les colònies industrials. L'exemple de l'Ametlla de Merola*, qui li dona la categoria d'apòleg. Posteriorment, els estudiosos que han analitzat les colònies qualifiquen a Prat de la Riba com ideòleg.

³⁹.- «Miscelánea Jurídica», *Revista Jurídica de Catalunya* 1897, III, p.493-497

⁴⁰.- El treball de Prat fou publicat a Barcelona per la Libreria de Penella y Bosch amb el títol de *Ley Jurídica de la Industria. Estudio de filosofía jurídica seguido de Bases para la formación de un Código industrial*

⁴¹.- BALCELLS i AINAUD DE LASARTE (1998, II, 192).

⁴².- Nascuda el 1853 a Birmingham en el si d'una família de joiers jueus apassionats per la cultura, va estudiar economia a les universitats de Birmingham i Cambridge, i el 1891 es va traslladar a Viena on va morir el 1983. Els seus estudis sobre cooperativisme i mutualisme a Anglaterra i a Escòcia, i els seus treballs sobre el moviment artístic de la Sezezzio vienesa i Gustav Klimt y Franz Stuck es van publicar en revistes de prestigi.

d'esdevenir violent: entre 1883 i 1889 hi va haver atemptats amb bombes contra directius i propietaris a les colònies berguedanes de Cal Pons, Cal Rosal i Cal Metre. No es tractava només de reivindicar la reducció de la jornada de treball, sinó també de lluitar contra la imposició d'un nou sistema de treball a l'anglesa que comportava reducció de sou i del treball nocturn⁴³. A Barcelona, el moviment obrer va mostrar la seva força l'1 de maig de 1890 en una concentració massiva, i el 1891 amb la convocatòria de la vaga general demanant la jornada laboral de les 8 hores.

La vaga del 1890 ⁴⁴, que va esclatar a Manresa el març i es va escampar riu amunt fins a mitjans d'agost, es va viure amb molta duresa i la repressió va ser tan forta i les conseqüències tan importants que les reivindicacions van quedar tallades en sec, amb acomiadaments i llistes negres. Ser acomiadat comportava ser desnonat i expulsat del nucli industrial, perdre feina i l'habitatge, i haver de marxar tota la família al cap de vint-i-quatre hores, això en uns anys en que els habitatges de les colònies i als pobles eren un tresor, per escassos.

Fou a partir d'aquest conflicte que es va començar a aplicar a les colònies la política paternalista que es concretava en un fort control dels treballadors i en l'oferta de més habitatge i serveis (guarderies, escoles, bar, casino, teatre, lleure, etc.), a més de models tous d'organització de serveis (societats mutualistes i recreatives, economats, etc.). Es tractava de retenir bons treballadors, evitar que marxessin a Barcelona, a altres poblacions i a altres colònies per què la demanda de mà d'obra era molt gran i les famílies es movien buscant millors condicions de vida i de treball.

Aquesta política tingué especialment èxit a l'Alt Llobregat, on s'aplicà amb molta cura: directors i capellans, mestres i monges es van encarregar d'adoctrinar els treballadors, de premiar fidelitats, i fins i tot de promoure els fills dels treballadors amb la possibilitat d'accedir a estudis ⁴⁵, però sobretot la concessió d'un habitatge que podia ser millor si amb el temps la família prosperava i ascendia a un escalafó superior de la jerarquia obrera.

No tots els pisos eren iguals, ni en mides, ni en serveis, ni en la seva ubicació física. Al Ter i al Fresser ⁴⁶ els empresaris de colònies van tardar més en proporcionar serveis importants per als seus treballadors i, entre 1899 i 1901, es produí un període de forta conflictivitat a tota la conca del Ter que es saldà amb la derrota dels obrers i el desprestigi de l'organització sindical amb la immediata pèrdua d'afiliats, desmembrament i desarticulació de les seves organitzacions.

Quan Prat de la Riba escriu, el 1896, la *Ley jurídica*, i l'amplia i la publica el 1898, ho fa immers en aquesta conjuntura de crisi social, accentuada a Barcelona per l'esclat de la violència anarquista que van colpir la societat barcelonina i catalana entre 1893 i 1897 i també l'espanyola i l'europea ⁴⁷. La resposta de la patronal i les autoritats governamentals va ser extremar les mesures repressives contra el moviment obrer ⁴⁸ però no en van poder

⁴³ .- SERRA ROTES, R.: «Empresaris i obrers a les colònies tèxtils durant el període 1898 – 1923», a *Actes V Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya, Manresa 17 i 18 d'octubre de 2000*. Barcelona, Col·legi d'Enginyers, 2002. ENRECH, C.: *El Pla contra La Muntanya. La crisi de la indústria fabril del pla i la colonització fabril de la muntanya (1874-1904)*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida i Patronat Josep Lladonosa, 2003. Del mateix autor, *Indústria i Ofici. Conflicte social i jerarquies obreres en la Catalunya tèxtil (1881-1923)*, Cerdanyola: Publicacions de la Universitat Autònoma, 2005.

⁴⁴ .- OLLER i VILA, J. : "Les lluites obreres durant la primera etapa de la Restauració (1875- 1898). Les dissidències: Obrerisme, Carlisme i Catalanisme", a *Dovella* núm. 11, Juliol 1991, p. 9-15. RODRÍGUEZ CALLEJA, M.: *El 1er de Maig a Catalunya (1890-1918) afirmació, lluita i festa*, Tesi doctoral presentada al Departament d'Història Moderna i Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2012.

⁴⁵ .- SERRA ROTES, R.: "Empresaris i obrers a les colònies tèxtils durant el període 1898 – 1923", a *Actes V Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya, Manresa 17 i 18 d'octubre de 2000*. Barcelona, Col·legi d'Enginyers, 2002

⁴⁶ .- MARÍN SURROCA, J.: *Condicions de vida i de treball de la classe obrera i conflictivitat social al Ripollès 1900- 1923*, Ripoll, Consorci Ripollès Desenvolupament, 2006. MARIN SURROCA, J: *Conflictivitat i pau socials a les colònies industrials: l'oasi artificial*, a *Colònies Industrials. Catàleg de l'Exposició*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya 2009, p.152-165.

⁴⁷ .- Temps d'atemptats anarquistes que van patir Cánovas del Castillo el 1897, el del president de la III República francesa (1894), o l'emperadriu Isabel d'Àustria, la popular Sissi (1889).

⁴⁸ .- ABELLÓ I GÜELL, T.: «L'anarquisme als països de parla catalana: entre el sindicalisme i la propaganda (1868-1931)», *Catalan historical review*, 3, IEC, Barcelona 2010, p. 213-225

aturar el seu avenç. Prat apostava per un altre camí, més lent, de més llarg recorregut, el de la colònia industrial.

No es tractava però d'una colònia industrial generalista sinó concretament la que Eusebi Güell i Ferran Alsina, havien fundat l'any 1890 a la finca de Santa Coloma de Cervelló, on van proposar-se assajar l'experiència de la colònia i abordar, al mateix temps tres problemes: millora tecnologia, reestructuració del treball i, la «qüestió social»⁴⁹.

Alsina s'havia format a Anglaterra i a Alemanya. Abans de dirigir el Vapor Vell de Sants, mogut per un ideal de reformisme social, havia impulsat la creació de la Cooperativa Primera del Ter, esperant acabar amb la conflictivitat social. Alsina era l'home de confiança d'Eusebi Güell, la seva mà dreta. Instal·lat en una posició discreta, Güell parlava per boca d'Alsina i també, de ben segur, de la de Prat de la Riba quan aquest escriu i després amplia i publica la *La Ley Jurídica de la Industria*. Alsina i Prat formaven part d'un selecte grup de persones de confiança entre les quals hi havia l'arquitecte Antoni Gaudí i el poeta Jacint Verdaguer. Prat de la Riba va haver de renunciar a aquest ambient privilegiat, quan Prat inicià el 1905, la seva carrera política.

A la colònia Güell tot esdevé modèlic, fins i tot l'habitatge. La colònia és un poble obert amb sis tipologies d'habitatges unifamiliars i amb moltes variants quan al jardí davanter, profunditat i l'amplada de les parcel·les, elements decoratius, etc. que l'allunyen de la uniformitat de la majoria de les colònies. La fàbrica entrà en funcionament el 1891 amb una colònia de 40 cases de dues plantes, el 1894 hi havia 72 habitatges, 94 el 1900, i 274 l'any 1975, dels quals 176 eren de l'empresa i 98 d'altres particulars. El nombre d'habitants era de 332 el 1910, i el d'obrers, un miler l'any 1905. Güell veu en la seva colònia una oportunitat per assajar l'experiència de fusionar el món industrial i el món rural, per obtenir un híbrid que sumi el millor de les dues formes de vida i de treball. A la memòria de la colònia del 1910 llegim:

«Túvose en cuenta que [era] un poderoso medio de resolver la cuestión obrera en muchas industrias al ponerlas al lado de la población agrícola o rural y unir la mente de ambas. El obrero industrial comunica a su padre y hermanos agricultores el espíritu de progreso y éstos en cambio mantienen en el industrial el espíritu de la tradición que mantiene el respeto a la propiedad»⁵⁰.

El catolicisme social, la «*Rerum Novarum*» de Lleó XIII, l'integrisme i les colònies

Prat era un home de profundes conviccions catòliques, conreades amb amistats significatives –el seu cunyat i amic fou Josep Dachs, secretari del bisbe Torres i Bages– i sustentat per reflexions i lectures –de l'obra de E. Cheysson y Le Play–. Estava al costat de l'Església catalana que havia apostat per catolicisme social i el catalanisme polític, la dels bisbes Morgades i Torres i Bages, i coneixia la doctrina social de l'Església definida pel Papa Lleó XIII el 1891, a la encíclica «*Rerum Novarum*»⁵¹, en nom de la qual es van desenvolupar moltes interpretacions, forces d'elles extremes i poc integradores, més polítiques que religioses, més extremistes que conciliadores.

A tall d'exemple i relacionat directament amb l'acció social de l'església catalana a les colònies, ubicades majoritàriament en els territoris dels bisbats de Vic i de Solsona⁵² cal

⁴⁹ .- PADRÓ I MARGO, J.: «Fundació i inicis de la colònia Güell a El pas de la societat agrària a la industrial al Baix Llobregat», a cura d'Àngel Calvo, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Abat Oliva, 1995, p.542-546

⁵⁰ .- PADRÓ I MARGO, J.: «Fundació i inicis de la colònia Güell» a *El pas de la societat agrària a la industrial al Baix Llobregat*, p.536-602.

⁵¹ .- JACOB, J.: «La Iglesia catalana y la Comisión de Reformas Sociales. La posición de la Iglesia catalana ante la cuestión social (1883-1903)», en *El Reformismo social en España*. La CRS, Còrdova, Cajasur, 1987, p. 115-126. Per conèixer la importància del Catolicisme social a la Catalunya de principis del s. XX, BENGOCHEA, S.: «El Catolicisme social a Catalunya (finals del segle XIX-1919)», a *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*. Barcelona, núm. 9 (1999), p. 129-148, i la seva tesi doctoral «Patronal catalana, corporativismo y crisis política, 1898-1923», Universitat Autònoma de Barcelona 1991.

⁵² .- CASALS, R.: *La Colònia Viladomiu Vell (1868-1935)*, Centre d'Estudis i Difusió del Patrimoni Industrial, Terrassa 2002. La introducció a les memòries del rector de Viladomiu R. Serra Rotes comenta el protagonisme dels capellans de colònia.

destacar la postura prudent que van adoptar els bisbes catalans, també Prat de la Riba, davant la gran peregrinació obrera a Roma del 1894.

La idea havia sorgit al congrés catòlic de Sevilla impulsada per la *Asamblea Nacional de corporaciones católicas obreras* que va plantejar la peregrinació, no només com una adhesió de la classe obrera catòlica a Lleó XIII sinó també com una demostració de força per part de l'oligarquia conservadora. La peregrinació es va convertir en un acte polititzat, amb manifestacions de protesta per part de republicans i associacions laiques i obreres, però també va tenir crítiques ferotges per part dels sectors de l'integrisme catòlic i dels carlins⁵³.

Carlos López Bru (1853-1925), marquès de Comillas, es va convertir en el principal promotor del romiatge, desplegant una intensa campanya de difusió amb el suport de la premsa catòlica i va aconseguir reunir una xifra extraordinària de pelegrins que oscil·la, segons les fonts, entre 15.000 i 18.500, que van omplir sis vaixells de la Transatlàntica, propietat del marquès. Els obrers van fer el viatge gràcies a les subscripcions organitzades per les parròquies i les subvencions concedides per industrials, sobretot per part del marquès de Comillas i en menor mesura per altres industrials bascos, i per prohoms catalans com l'advocat i polític Manuel Duran i Bas, amic del marquès, i els industrials Eusebi Güell, cunyat del marquès, i els germans Rosal.

L'aposta del Rosal a favor de la peregrinació van donar rendiments. D'entrada van aconseguir que el bisbe Morgades, aleshores també administrador apostòlic de Solsona, lliurés el document «*Estatutos y Reglamentos. Colonia Industrial de Rosal Hermanos*» al Cardenal Rampolla del Tindaro, secretari d'Estat del Papa León XIII. Els elogis del Papa en relació a l'esmentat document van arribar a Berga i a Cal Rosal de la mà del diari *La Verdad*, –un diari finançat pels Rosal⁵⁴ – i de “*El Bergadán*”⁵⁵, però també molt més lluny, de la mà dels integristes que van elevar la política paternalista dels germans Rosal a la categoria de model.

Els estatuts, un decàleg ben simple de normes de funcionament de l'escola i del convent de monges de la colònia, es van donar a conèixer els assistents al Congrés Catòlic de Tarragona el mateix 1894, i mitjançant la premsa catòlica, especialment de la «*Revista Católica de las cuestiones sociales*», als sectors dels catolicisme integrista espanyol⁵⁶. Aquesta publicació, dedicada a la propaganda catòlica a favor de las «*instituciones económicas de la clase obrera*», es dirigia principalment a «*al clero, a los capitalistas, a los patronos y a los obreros*».

Els Rosal portaven a terme una combinació de disciplina rígida i paternalisme industrial, iniciada per Ramon Rosal Cortina i continuada i enriquida per Antoni i Agustí Rosal Sala⁵⁷. Segons el periodista anònim que comentava els últims atemptats anarquistes ocorreguts a Barcelona i elogiava la pràctica dels Rosal en un article publicat al número 11 de «*La Verdad*» el dia 19 de juny de 1896, la recepta era aquesta:

«En las actuales circunstancias hemos creído de nuestro deber, aun a trueque de ofender la modestia de los Sres. Rosal, ocuparnos de este asunto, a fin de que se vea que la cuestión social, si se estudia como se merece, puede fácilmente resolverse. Lo repetimos: para lograrlo, bastan el pan y las hojas de catecismo, caritativamente y como Dios manda repartirlos. De este modo no habría incrédulos, hambrientos, ni desesperados y como estas circunstancias son las primeras de los anarquistas, estos no existirían.»

⁵³ .- Lleó XIII demanà la unitat dels catòlics espanyols i aquesta crida va ser mal interpretada pels sectors integristes i carlins fins al punt que Lluís M. Llauder, director de *EL Correo Catalán*, va haver de cridar a l'ordre davant les protestes de l'integrisme, iniciades per cert a Gironella. PALOMARES, J.M.: «Aspectos de la «cuestión social» desde la iglesia española», a *Historia Contemporánea* 29, Universidad de Valladolid 2005, p.671-690.

⁵⁴ .- NOGUERA CANAL, J.: *Industrialització i caciquisme al Berguedà. 1868-1907*, a Tesi doctoral, Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona, Vol. I, pag. 50.

⁵⁵ .- NOGUERA CANAL, Josep: *Berga en temps del Canal Industrial (1885- 1900)*, Berga, Àmbit de Recerques del Berguedà, 1989, p. 46, nota 28.

⁵⁶ .- FAES DÍAZ, E.: “Claudio López Bru, Marquès de Comillas”, p.91 i 92.

⁵⁷ .- NOGUERA CANAL, J.: *Industrialització i caciquisme al Berguedà. 1868-1907*, Vol. I, p. 50.

No n'estem tan segurs de l'èxit d'aquestes polítiques perquè pocs anys abans de la gran vaga de 1890, que no es va fer sentir a Cal Rosal, concretament el maig de 1886, havia esclatat «*un enorme petardo*» a la casa que Agustí Rosal tenia a Berga⁵⁸, i el 1891 un altre. Probablement aquest difícil equilibri entre disciplina i paternalisme, practicat també a la resta de colònies del Llobregat, no tenia rendiments tan alts ni a Cal Rosal ni en les altres. Altre cosa és el que la premsa berguedana, controlada pels Rosal, presentés com efectiva la pau social a Cal Rosal i mostrés obertament la conflictivitat existent a Cal Pons, dues colònies els amos de les quals rivalitzaven en el terreny polític com a partidaris dels partits conservador i liberal respectivament.

Probablement l'aposta per finançar el pelegrinatge a Roma –pelegrinatge que també va comptar amb la participació activa dels fabricants de la resta de colònies– i molt especialment la campanya de difusió que va seguir-la van ser una estratègia impulsada pels Rosal per apaivagar el descrèdit que va provocar l'article de Morote.

No tots els fabricants volien construir grans colònies, una bona colla van reaccionar oferint habitatges i serveis quan no va tenir més opció. Es el cas per exemple de petites colònies o com les anomenen alguns historiadors, fàbriques de riu amb serveis, com Antius, al Cardener. La fàbrica es va posar en marxa el 1881 i els seus propietaris, la família Torrents de Manresa, van construir dormitoris comunitaris per homes i per dones, menjadors i cuines per als seus treballadors dins el recinte fabril. No fou fins el 1902 que construeixen 22 habitatges de 60 m², que formaven un carrer on hi havia també l'escola, el pis de l'escrivent, la botiga (1906), una petita fonda, la barberia (1920), sala d'actes i cafè (1924), i a l'extrem nord, sota els pisos dels encarregats, hi havia els magatzems, que més tard es van convertir en sala de ball.

Els Burés van construir, en diferents etapes i al costat de la fàbrica, blocs plurifamiliars amb habitatges que constaven de cuina-menjador amb llar de foc, fogons i aigüera, quatre habitacions, un rebost, i alguns amb galeria exterior, on hi havia la comuna, tot un luxe per unes famílies que en l'etapa inicial dormien en barraques i menjaven en cantines improvisades. També es van construir els edificis de serveis, església i torre de l'amo, a banda i banda de la carretera. En una primera etapa els Burés vivien en un habitatge prop de la fàbrica, a la planta baixa del qual hi havia la cantina de la colònia, però a final del segle XIX van encarregar la construcció d'una altiva i elegant torre dalt d'un turó, apartada de la colònia, des d'on es dominava tota la seva propietat, la vall del Llobregat i el castell de Castellbell.

Les cases de les noies: altres formes d'allotjament

Tot i que es coneixem colònies, les més allunyades dels centres urbans i les que oferien menys serveis, en que el lloguer era gratuït com el cas de la Jorba, al Calders, i majoria es pagava lloguer pel pis. El que cal destacar no es tant el preu, més baix respecte als nuclis urbans, sinó el fet que al llarg de tota la seva història, els lloguer no augmentaren de preu o ho van fer-ho poc. Els amos de les colònies feien el negoci amb els filats i teixits, no amb els pisos ni amb la botiga, de manera que, a mesura que amortitzaven les inversions fetes en els habitatges, els interessava més mantenir baixos els salaris i completar el sou amb serveis, un d'ells l'habitatge, a preu molt assequible.

I quan calia, en temps de conflicte, l'habitatge, i no només el lloc de treball, es convertien en un bé encara més preuat que feia rumiar molt si es posava en risc. El 1872 Puig i Llagostera feia servir, en el context de vagues, l'habitatge per a premiar obrers poc reivindicatius⁵⁹, uns habitatges que el 1885 s'identifiquen com sobre ocupats en extrem, segons un informe que feu la comissió sanitària de l'Ajuntament d'Esparraguera arran de l'epidèmia de còlera que s'escampa per Catalunya⁶⁰.

Els amos de colònies tampoc eren constructors immobiliaris, feien pisos quan era extremadament necessari, per fidelitzar treballadors o per augmentar la plantilla, sempre en

⁵⁸ .- NOGUERA CANAL, Josep. *Berga en temps del canal industrial (1885-1900)*, p. 43.

⁵⁹ .- DOREL FERRÉ, G.: *Les colònies industrials a Catalunya*. p. 95.

⁶⁰ .- DOREL FERRÉ, G.: *Les colònies industrials a Catalunya*. p. 320-321.

un context d'extrema competència per aconseguir mà d'obra qualificada. Sempre es prengueren temps per a introduir-hi millores tant bàsiques com el subministrament de llum elèctrica, l'aigua corrent i encara més la dutxa i els safareigs individuals, que no arribaren fins ben entrats els anys trenta. Un altre aspecte gens baladí era que els pisos sempre responien a una jerarquia obrera, molt evident a la colònia, volgudament visibilitzada. A la plaça de l'Església de la colònia Prat hi havia, a més del forn de pa, el pis de la mestra de les noies, els pisos ocupats per majordoms, contramestres i escriptors de la fàbrica, la torre del director i de l'amo.

Superada la primera fase, la de la fundació de les fàbriques que esdevindran colònies entre 1858 i 1890 l'evident manca d'habitatges es pal·liava mínimament com hem esmentat amb la creació de dormitoris comunitaris sota les teulades de les fàbriques – a la fàbrica de la colònia Monegal, a la de La Bauma de Castellbell, i a forces fàbriques de Manresa per exemple en els anys finals del s. XIX- i en la sobre ocupació dels pocs habitatges existents.

Es en aquesta etapa inicial quan es desenvolupa una solució que tindrà una llarga continuïtat en el temps: la creació de la casa de les noies. El 1878 a l'Ametlla de Merola ja hi treballaven cinc-centes persones, la colònia comptava amb 90 habitatges i un edifici amb capacitat per allotjar 140 noies treballadores. A Cal Pons es construeix la gran residència de noies el 1887, a tocar de l'església, en un lloc privilegiat. Excepcional es també l'edifici que els Rosal destinen al convent, amb residència de noies, escola, guarderia i fonda. I tot i que més moderns, destaquem els convents-cases de les noies a la colònia Monegal, el Casal de la Dona de Cal Vidal (1931) o de la Jorba, en marxa des de 1903 quan les monges Servas del Sagrat Cor s'hi van instal·len per a regentar la guarderia, l'escola, l'economat i la casa d'allotjament per a treballadores i que també oferia àpats, a més d'encarregar-se de l'economat. En alguns casos, com a Cal Prat, la Casa de les Noies estava ubicava en un pis del carrer Gran, i tot i que mai es va construir un edifici ad hoc, la casa existia. Un model, el de la *casa de les noies*, que va tenir un llarg recorregut que assolí models molt sofisticats com per exemple els de l'Escola del Menagé de la Colònia Pons⁶¹ o el Casal de la Dona de Cal Vidal.

Les escoles *ménager*, especialitzades en la formació de noies en entorns rurals, van néixer als països del nord d'Europa, als EUA i al Canadà cap el 1880, no només com a escoles per a l'ensenyament de noies pageses, sinó com a centres professionals que proporcionaven formació domèstica i per a modernitzar el camp.

Les Germanes Dominiques de l'Anunciata foren, a Catalunya i a Espanya, les pioneres en la introducció d'aquests estudis i en la creació d'aquestes escoles que van comptar amb el mecenatge i el suport de Lluís Arumí Blancafort (Vic, 1863-1942). Les Dominiques van arribar a la colònia Pons de Puig-reig el 1887. Ho feren pocs dies després que s'inaugurés, solemnement, l'església de la colònia, el 10 d'agost d'aquell any, les obres de la qual havia dirigit l'arquitecte Josep Torres Argullol; també es van inaugurar els edificis construir a migdia de l'església que formen un conjunt igualment monumental i comprenien la rectoria, l'escola de nens i l'escola de nenes, el convent de les monges, la residència de noies treballadores i de vídues i altres instal·lacions com, per exemple, el teatre de la colònia.

Arumí va ser un empresari i farmacèutic que, instal·lat a la Garriga i amb col·laboració estreta amb Frederic Wynn Ellis, directiu de la Telefònica del Vallès i casat amb la belga Laura Mannaert de Bronhem, van treballar incansablement per estendre el model a Catalunya. Laura Mannaert arribà al país el 1912, després d'haver estat directora de les *Écoles Ménagères* de Brussel·les, per donar suport i promoure l'ensenyança domèstica, primer a Vic i després, casada amb Wynn, a la Garriga. Arumí, a més dels seus treballs literaris i de les traduccions, va fer conferències i publicacions a favor de la modernització agrícola i de la formació de les dones.

⁶¹.- SERRA ROTÉS, R.: «L'escola del 'ménager', a Cal Pons», Revista *Cadí Pedraforca*, Núm. 26, Primavera-Estiu 2019, p. 42-44. BALCELLS, A. I SERRA, R.: Les colònies industrials de la conca del Llobregat. 150 anys d'història, Barcelona 2019.

La pedagoga, escriptora i promotora de l'educació femenina, Francesca Bonnemaison (Barcelona, 1872-1949), vídua del vigatà Narcís Verdaguer Callís, entrà en contacte el 1920 amb Lluís Arumí i el seu projecte d'escoles *ménager*. Junts, amb Laura Mannaert –la senyora Wynn– van impulsar, des del més pur laïcisme, les Escoles Domèstiques Agrícoles Ambulants de la Mancomunitat de Catalunya. Enric Prat de la Riba havia elogiat aquest tipus d'escoles en un article que va publicar l'any 1896.

Les germanes Dominiques havien enviat, l'any 1908, dues monges a l'*École Normale Ménager de Notre Dame* de Wavre, a Bèlgica, i de tornada van fundar escoles de la llar a la colònia agrícola de Castell del Remei, a Vic i a Horta (Barcelona). El 1913 els Raventós en creaven una a Sant Sadurní d'Anoia, impulsada per Montserrat, Maria i Teresa Raventós i sota la direcció de les germanes Carmelites.